

**O AXIOMĂ CU CONOTAȚII LITURGICE:
„CONCEȚIA NOASTRĂ ESTE ÎN ACORD
CU ÎNVĂȚĂȚURA DESPRE EUHARISTIE
ȘI EUHARISTIA CONFIRMĂ IARĂȘI
CONCEȚIA NOASTRĂ”**

**An axiom with liturgical connotations:
“Our way of thinking, is attuned
to the Eucharist and the Eucharist in turn,
confirms our way of thinking”**

Nicolae PREDA

*Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul” din București
nicolae.preda@unibuc.ro*

Abstract: Among the few Eucharistic “axioms” that are in line with the Tradition of our Church, we find the one set forth by Saint Irenaeus of Lyons: “Our way of thinking, is attuned to the Eucharist and the Eucharist in turn, confirms our way of thinking”. This axiom which has given rise to “profound theological speculation”, both because of the spiritual and fundamental truth it contains and testifies to, and because it will leave its mark on the entire liturgical and Eucharistic tradition of the Church after it. Unfortunately, rather little has been reflected on this axiom over the years, especially on how to understand it. Thus, this paper seeks to present certain important aspects related to the broader context in which the axiom should be understood and interpreted.

Keywords: *Irenaeus of Lyons, Divine Liturgy, dogma, confession of faith, Lex orandi-Lex credendi.*

1. Scurtă privire de ansamblu

Într-una din operele sale, R. F. Taft afirmă un lucru foarte interesant, dar și important în același timp, care vine să sprijine prezenta abordare, ajutându-ne să înțelegem sensul real al axiomei enunțate de Sfântul Irineu de Lyon (+ după 202). Această „sentință” sună așa: *[T]here can be bad liturgy as well as good liturgy*¹. Deși, la prima vedere, afirmația lasă loc la diverse interpretări, înclin să cred că aceasta poate fi întrebuițată cel mai potrivit în raport ortodoxia (credința dreaptă) pe care o exprimă (redă) formularul euharistic al Anaforalei, în chiar miezul ființei sale.

În ceea ce privește însă așa-zisa „istorie” a axiomei („text” sau „citat”) enunțate de Sfântul Irineu de Lyon, dar și asupra modului înțelegerii ei de-a lungul timpului, Petru Pruteanu remarca următoarele: „Chiar dacă, legat de acest text, s-au dezvoltat o serie de speculații teologice profunde, cel puțin în contextul nostru (euharistic, n.n.), trebuie să înțelegem citatul în sensul lui cel mai direct”².

Analizând această opinie, două lucruri par a fi clare și anume, că această axiomă a dat naștere la multe „speculații teologice profunde”, pe de o parte, iar pe de alta, că pentru tradiția liturgică a Bisericii noastre și în contextul ei euharistic, acest „citat” nu lasă loc interpretărilor, fiind lesne de înțeles. Dacă lucrurile au stat firește așa, vom afla și din rândurile prezentului articol.

Mai mult, observația lui Petru Pruteanu confirmă ceea ce spuneam în precedență: această axiomă nu este deloc

¹ Robert F. Taft, „The Liturgy in the Life of the Church”, *Logos*, 40 (1999), 191.

² Petru Pruteanu, *Liturgia ortodoxă: istorie și actualitate* (București: Sophia, 2008), 91, n. 167.

ușor de interpretat, deși mulți s-au „aventurat” în a o explica; problema o ridică însă, lipsa acelor mărturii solide care să clarifice această axiomă, astfel încât voi fi nevoit să mă „agăț” de orice punct de vedere care vine să sprijine și să lămurească logica adâncă a acestei axiome. În altă ordine de idei, țin să precizez că tema Sfintei Euharistii este una de actualitate, și ea a preocupat Biserica dintotdeauna, iar vremurile pe care le trăim au venit și vor mai veni cu „noi” și serioase provocări la „adresa” Sfintei Euharistii, „Taină a Tainelor” în Biserica Ortodoxă.

De aceea, axioma enunțată de Sfântul Irineu de Lyon este, fără doar și poate, o mărturisire de credință pentru toate timpurile, făcând trimitere, atât la tradiția apostolică pe care o moștenește și o confirmă, dar devenind în același timp și punte de legătură între/pentru generațiile viitoare creștine; de aici se naște și nevoia ca această axiomă să fie explicată, înțeleasă și transmisă mai departe neschimbată (intactă), așa cum au făcut Părinții primelor veacuri, atunci când Sfânta Euharistie era asaltată cu astfel de provocări; ar trebui ca și teologii Bisericii astăzi, să adopte aceeași atitudine, sau măcar să reușească să sesizeze provocările și pericolele, și să caute să le țină piept.

2. Binomul „Lex orandi-Lex credendi” – mijloc de înțelegere a Tradiției liturgice, dar nu numai

Axioma Sfântului Irineu de Lyon, amintită mai sus, nu poate fi înțeleasă plenar, cel puțin din punct de vedere al cultului (adică liturgic), decât în contextul binomului „lex credendi” - „lex orandi” sau invers. De aceea, consider trebuincios să redau în continuare câteva opinii de ale specialiștilor privind acest binom, interpretarea lui justă și

rolul pe care acesta l-a jucat și îl joacă în viața bisericească (liturgică). De menționat că, această maximă patristică poartă diferite denumiri în comentariile specialiștilor, cum ar fi: „binom”, „adagiu”, „principiu”, „axiomă”³ etc., și că fiecare dintre ei interpretează această maximă în felul său, amplificând unul sau altul dintre aspectele ei fundamentale.

De departe, explicarea acestui binom de către Taft, care îl numește „adagiu”, este, după părerea mea, cea mai complexă, fiindcă precizează limpede relația dintre rugăciune și credință, pe de o parte, iar pe de alta, stabilește ordinea firească dintre trăirea autentică („misterul trăit”) a Bisericii și expresia (exprimarea) acestei trăiri, adică „formularea ei în propoziții dogmatice”:

„L’adagio latino di Prospero di Aquitania (+ ca. 463)⁴, «*legem credenti lex statuat supplicandi* – la regola della preghiera stabilisca la regola della fede», ridotta spesso allo stenografico «*lex orandi est lex credendi* – la regola della preghiera è la regola della fede», sintetizza la relazione tra il culto di una comunità e il suo credo. Come preghi, così credi. Se vuoi sapere che cosa sono i cristiani, osserva ciò che fanno e dicono quando si raccolgono in chiesa per esprimere davanti a Dio e l’altro ciò che pensano di lui, di loro stessi, e della loro relazione reciproca e con lui (...). Questo è ciò che i

³ „L’assioma prosperiano” [axioma prosperiană]; Cesare Giraudo, *“In unum corpus”*. Trattato mistagogico sull’eucaristia (Milano: Edizioni San Paolo, 2001), 25, n. 28; „assioma teologico” [axiomă teologică], *Ibidem*, p. 25.

⁴ „L’assioma si trova in un documento della curia romana del V sec. contro i semipelagiani: *Indiculus de gratia*. Il cap. 8° (che ci interessa) è di Prospero di Aquitania”, Cesare Giraudo, *La dinamica sacramentale nella Teologia delle Chiese d’Oriente* (Roma: PIO, 2002/03), 9.

O axiomă cu conotații liturgice: „Concepția noastră este în acord cu învățătura despre Euharistie și Euharistia confirmă iarăși concepția noastră”

teologi chiamano «*theologia prima*» o teologia di primo livello, la fede espressa nella vita della Chiesa prima di farsi domande speculative sulle sue implicazioni, prima della sua formulazione in proposizioni dogmatiche risultanti dalla «*theologia secunda*», o teologia di secondo livello, cioè la riflessione sistematica sul mistero vissuto nella Chiesa” [Adagiul latin al lui Prosper de Aquitania († cca 463), «*legem credenti lex statuat supplicandi – regula rugăciunii să stabilească regula credinței*», adesea redus la prescurtarea «*lex orandi est lex credendi – regula rugăciunii este regula credinței*», rezumă relația dintre cultul unei comunități și crezul acesteia. Cum te rogi, așa crezi. Dacă vrei să știi ce sunt creștinii, observă ceea ce fac și spun când se adună în biserică pentru a-și exprima în fața lui Dumnezeu și unii altora ceea ce cred despre El, despre ei înșiși și despre relația lor unii cu alții și cu El (...). Aceasta este ceea ce teologii numesc „*theologia prima*” sau teologia de primul nivel, credința exprimată în viața Bisericii înainte de a pune întrebări speculative despre implicațiile ei, înainte de formularea ei în propoziții dogmatice rezultate din „*theologia secunda*”, sau teologia de nivelul al doilea, adică reflecția sistematică asupra misterului trăit în Biserică]⁵.

Petru Pruteanu leagă deja semnificația acestui binom de celebrarea euharistică; Biserica trăiește, prin excelență, „euharistic”:

⁵ Robert F. Taft, *A partire dalla liturgia. Perché è la liturgia che fa la Chiesa* (Roma: Edizioni Lipa, 2004), 312-313.

„Credința și trăirea creștină autentică se exprimă și se manifestă ca fiind «ortodoxe», adică «drept-slăvitoare». După cum spunea Sfântul Irineu de Lyon († 202): «credința noastră este conformă cu Euharistia, iar Euharistia confirmă credința» (Adv. Haer. IV, 18, 5). Acest principiu a fost dezvoltat mai târziu de ucenicul Fericitului Augustin, Prosper de Aquitania († 455), care spunea: «Legem credendi lex statuat supplicandi» (sau, într-o formă simplificată: «lex orandi [est] lex credendi». Prin urmare, Biserica nu doar că a celebrat și celebrează neîntrerupt euharistia și alte slujbe, ci se manifestă și trăiește prin ele”⁶.

Alexander Schmemmann face, de asemenea, referire la această „maximă” liturgică, atât în contextul baptismal, cât și în cel euharistic, deplângând starea noastră actuală de „totală ignoranță” față de acest vechi principiu:

„De la început, Biserica mărturisea cu tărie că «legea credinței» (lex credendi) și «legea rugăciunii» (lex orandi) sînt nedespărțite și una servește de temelie celeilalte, după cuvîntul Sfîntului Irineu de Lyon: «Învățătura noastră este în concordanță cu Euharistia, iar Euharistia confirmă învățătura» (*Adversus Haeresis*)”⁷;

„...Desigur, numai faptul că poate exista un astfel de punct de vedere (minimalizarea sensului Tainei Botezului, n.n.), mărturisește despre adîncă divergență între duhul tradiției autentice a Bisericii pe de-o parte

⁶ Vezi „Prefața editorului”, *Studii liturgice contemporane. Colecție de traduceri*, vol. 1, ed. Petru Pruteanu (Iași: Editura Doxologia, 2021), 12.

⁷ Alexander Schmemmann, *Euharistia. Taina Împărăției*, trad. Boris Răduleanu (București: Anastasia, 1993), 19.

O axiomă cu conotații liturgice: „Concepția noastră este în acord cu învățătura despre Euharistie și Euharistia confirmă iarăși concepția noastră”

și conștiința noastră dogmatică și canonică actuală pe de altă parte. Mărturisește despre totala noastră ignoranță a vechiului principiu conform căruia «lex orandi», regula rugăciunii genera pe cea a credinței, «lex credendi», adică intensitatea și calitatea credinței se măsurau prin semnificația rugăciunii”⁸.

Ion Buga, care traduce în românește studiul Părintelui Schmemmann, *Din apă și din Duh*, sesizează semnalul de alarmă al acestuia din urmă, și pune totul pe seama formalismului „liturgic”, realitate tragică care pare să fi pus stăpânire pe conștiința creștinilor de astăzi; salvarea vine numai dintr-o reală „convertire” la Liturghie și Euharistie:

„Denunțînd interpretările eronate, practicile aberante, reducerile de tot felul, împlinite în spațiul sacru al lui «lex orandi» autorul redescoperă creștinilor formalisti de azi realitatea ultimă a cultului și necesitatea ca această realitate cultică să fie reactualizată deplin și serios în viața credincioșilor. Altfel, între credință și viață va rămîne cea prăpastie abisală asupra căreia avertizează Mîntuitorul «vai vouă, fariseilor fățarnici» (Mt 23, 13, 35)”⁹.

Viziunea lui Ermanno Toniolo, asupra maximei enunțate în precedentă, pe care o denumește cu termenul de „binom”, este una impresionantă și foarte complexă, el făcînd trimitere adesea la aceasta. Mai mult, la Toniolo binomul de care ne ocupăm se dezvoltă, adică își găsește

⁸ Alexandru Schmemmann, *Din apă și din Duh. Studiu liturgic al botezului*, trad. Ion Buga (București: Symbol, 1992), 7-8.

⁹ Vezi „Prologul traducătorului” în Schmemmann, *Din apă și din Duh...*, VII-VIII.

împlinirea sau se amplifică, în mod firesc, într-un veritabil trinom: „*lex credendi - lex orandi - lex vivendi*”, nuanțe pe care le sesizăm și în interpretarea lui Taft, de altfel:

„Orice adevărată învățătură nu este numai o normă a celebrării, ci și normă a vieții; de aceea astăzi vechiul binom *lex orandi - lex credendi* e precizat prin amplificarea lui în trinomial *lex credendi - lex orandi - lex vivendi*; sau credința mărturisită, celebrată și trăită [Ogni vera dottrina, oltre che essere norma del celebrare, è anche norma del vivere per cui, oggi in modo speciale, l'antico binomio *lex orandi - lex credendi*, si ama ampliarlo nel trinomio *lex credendi - lex orandi - lex vivendi*; o, con altri termini: fede professata, fede celebrata, fede vissuta]¹⁰ ... Astfel *lex orandi* se conjugă cu *lex credendi*, istoria cu credința, în unități perfecte și complemetare ...¹¹*lex orandi* continuându-se în *lex credendi*, istoria celebrată în credința mărturisită”¹².

Ioan Ică jr. în „Introducerea” (intitulată „Comentariul liturgic bizantin-contestarea și reabilitarea unui gen teologic”) la *Integrala comentariilor liturgice bizantine*, face, de asemenea, trimitere la „viziunea” liturgică a lui Alexander Schmemmann, și amintește, fără doar și poate, de binomial „*lex orandi*” – „*lex credendi*”, pe care cel din urmă îl interpretează adesea, după cum am văzut deja:

¹⁰ Ermanno M. Toniolo, *Akathistos. Saggi di critica e di teologia* (Roma: Centro di Cultura Mariana «Madre della Chiesa», 2000), 158.

¹¹ Toniolo, *Akathistos...*, 293.

¹² Toniolo, *Akathistos...*, 323.

O axiomă cu conotații liturgice: „Concepția noastră este în acord cu învoățătura despre Euharistie și Euharistia confirmă iarăși concepția noastră”

„...Schmemmann cerea o revenire la o teologie euharistică și liturgică autentică, în care teologul nu gândește asupra Liturghiei (sau dogmelor ori Revelației), reducându-le la un sistem prestabilit, ci se convertește la Liturghie și Euharistie, adoptând criteriile și orizonturile lor, regândind prin prisma lor întreaga viață a Bisericii, omului și a lumii. Un prim pas în această direcție este redimensionarea, dincolo de ritualism, simbolism și scolasticism, a teologiei liturgice, a fundamentelor și sarcinilor ei, plecând de la unitatea dintre «lex orandi» și «lex credendi» și centralitatea Euharistiei ca «Taină a Bisericii și a Împărăției»¹³.

Un altul dintre profesorii de Liturgică, realmente fascinat de această „axiomă” liturgică, Părintele Cesare Giraudo, își fundamentează mare parte dintre abordările liturgice tocmai pe acest binom care nu și-a pierdut nicidecum din actualitate (punctele de vedere ale sale sunt mult mai multe, însă le voi prezenta doar pe cele mai „sugestive”):

„Numerose sono le affermazioni patristiche che in vario modo esprimono il rapporto tra liturgia e fede. La più nota è certamente l'espressione sospesa «*ut legem credendi lex statuat supplicandi* [affinché la legge della preghiera stabilisca la legge della fede]», che figura in un documento della curia romana del V secolo. Tale affermazione, soprattutto in tempi relativamente recenti, ha conosciuto una grande fortuna fino ad essere riconosciuta nella sua formulazione stessa a livello di assioma (Sunt numeroase afirmațiile patristice care exprimă în diverse moduri relația dintre cult și credință.

¹³ Ioan I. Ică jr., *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului – integrala comentariilor liturgice bizantine. Studii și texte* (Sibiu: Deisis, 2011), 16.

Cea mai cunoscută este cu siguranță expresia contrasă «*ut legem credendi lex statuat supplicandi* [pentru ca legea rugăciunii să stabilească legea credinței]», care figurează într-un document al curiei romane din secolul al V-lea. Această afirmație, mai ales în vremuri relativ recente, a avut marele noroc de a fi recunoscută prin/în însăși formularea ei la nivel de axiomă)¹⁴;

„Pertanto, se teniamo presente che la portata della proposizione nella mente di Prospero è universale, non avremo difficoltà a svincolarla dalla primitiva dipendenza sintattica e a riconoscerle il valore di proposizione universale autonoma. Anche se saranno ufficialmente i posteri a riconoscere all'espressione *legem credendi lex statuit supplicandi*, attraverso il suo frequente impiego, dignità di assioma teologico, essa era tuttavia tale fin dalla sua primitiva formulazione ad opera del compilatore dell'*Indiculus de gratia*. A questo punto sorge una domanda: se la norma del pregare stabilisce la norma del credere, quali saranno i criteri perché si possa riconoscere in un testo liturgico la norma del pregare, ossia la *lex orandi*? Evidentemente non sarà sufficiente che un formulario venga utilizzato una o più volte perché si possa parlare di *lex credendi* (Prin urmare, dacă avem în vedere că înțelesul propoziției în mintea lui Prosper este universal, nu vom avea nicio dificultate în a o desprinde de dependența sintactică primitivă și a o recunoaște ca o propoziție universală autonomă. Chiar dacă posteritatea va recunoaște oficial expresiei *legem credendi lex statuit supplicandi*, prin folosirea sa frecventă, demnitatea unei axiome teologice, ea era totuși așa încă de la formularea ei primitivă de către compilatorul lucrării *Indiculus de*

¹⁴ Giraudo, „*In unum corpus*” ..., 22.

gratia. În acest punct apare o întrebare: dacă norma rugăciunii stabilește norma credinței, care vor fi criteriile de recunoaștere a normei rugăciunii, adică *lex orandi*, într-un text liturgic? Evident, nu va fi suficient ca o formă să fie folosită o dată sau de mai multe ori pentru a vorbi despre *lex credendi*)¹⁵;

„Volendo adattare alla *lex orandi* il triplice criterio che Vincenzo di Lerino formula nei confronti della *lex credendi*, potremo dire che la *lex orandi* si riconosce nel *quod ubique, quod semper, quod ab omnibus oratum est*, ossia «in ciò che dovunque, sempre e da tutti fu oggetto di preghiera». Perciò si dovrà dire che un testo liturgico è *lex orandi*, e come tale normativo di fede, solo quando risponde ai criteri dell’universalità, dell’antichità e dell’unanime consenso (Vrând să adaptăm la *lex orandi* triplul criteriu pe care Vincențiu de Lerin îl formulează în raport cu *lex credendi*, putem spune că *lex orandi* este recunoscută în *quod ubique, quod semper, quod ab omnibus oratum est*, adică «în ceea ce pretutindeni, întotdeauna și pentru toți a fost obiect al rugăciunii». De aceea, s-ar putea spune că un text liturgic este *lex orandi*, și ca atare normativ în materie de credință, numai atunci când răspunde criteriilor de universalitate, antichitate și consimțământ unanim)¹⁶;

„Possiamo dunque convenire che, nella ricerca di una formulazione atta ad esprimere la preminenza logica della preghiera della Chiesa sulle relative formulazioni dogmatiche¹⁷, la preferenza va

¹⁵ Giraud, „*In unum corpus*”..., 25.

¹⁶ Giraud, „*In unum corpus*”..., 26.

¹⁷ „Ora è importante prestare attenzione alla liturgia, se è vero che la *lex credendi* nasce dalla *lex orandi*”, C. Giraud, *Liturgia e spiritualità nell’Oriente cristiano. In dialogo con Miguel Arranz* (Torino: Edizioni San Paolo, 1997), 304.

senz'altro riconosciuta all'assioma *legem credendi lex statuit supplicandi*. Questo, come si imponeva alla teologia dei Padri, così non cessa di annunciarsi denso di promesse per il teologo di oggi. Ecco ancora come Lambert Beauduin († 1960) esprimeva, parafrasando, l'antica formula: «Diteci come pregava Agostino a Ippona, Ambrogio a Milano, Isidoro a Siviglia, Gregorio a Nissa, Crisostomo a Costantinopoli, e vi diremo tutto il *Credo* delle loro rispettive Chiese» [Putem, aşadar, să convenim că, în căutarea unei formulări capabile să exprime preeminența logică a rugăciunii Bisericii față de formulările dogmatice relative, în mod sigur, trebuie să se acorde preferință axiomei *legem credendi lex statuit supplicandi*. Aceasta, așa cum se impunea teologiei Părinților, tot astfel nu încetează de a se proclama plină de făgăduințe pentru teologul de astăzi. Iată cum expunea încă Lambert Beauduin († 1960), parafrazând, vechea formulă: «Spuneți-ne cum se ruga Augustin la Hipona, Ambrozio la Milano, Isidor la Sevilla, Grigorie la Nyssa, Hrisostom la Constantinopol și vă vom spune tot *Crezul* Bisericilor lor respective»]¹⁸.

3. Contextul axiomei „euharistice” în tratatul „Împotriva ereziilor”, al Sfântului Irineu de Lyon

Consider că este nevoie de o prezentare exactă a contextului în care apare formulată axioma de care ne ocupăm, pentru a înțelege detaliile problematicii. Așadar, în continuare este redat cadrul în care această axiomă este integrată în tratatul „Împotriva ereziilor” al Sfântului Irineu de Lyon († 202):

¹⁸ Girauda, „*In unum corpus*” ..., 27.

O axiomă cu conotații liturgice: „Concepția noastră este în acord cu învoțătura despre Euharistie și Euharistia confirmă iarăși concepția noastră”

Adversus Haereses, Cartea IV, 18, 4/18, 5/18, 6¹⁹

18, 4. ...Et hanc oblationem Ecclesia sola puram offert Fabricatori, offerens ei cum gratiarum actione ex creatura eius... Quomodo autem constabit eis eum panem in quo gratiae actae sint corpus esse Domini sui, et calicem sanguinem ejus, si non ipsum Fabricatoris mundi Filium dicant, hoc est Verbum ejus, per quod lignum *fructificat* et effluunt fontes et *terra dal primum quidem fenum, post deinde spicam, deinde plenum triticum in spica?*

18, 5. Quomodo autem rursus dicunt carnem in corruptionem devenire et non percipere vitam, quae a corpore Domini et sanguine alitur? Ergo aut sententiam mutant, aut abstineant offerendo quae praedicta sunt. Nostra autem consonans est sententia Eucharistiae, et Eucharistiae rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim ei quae sunt ejus, congruenter communicationem et unitatem praedicantes carnis et Spiritus. Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, jam non communis panis est, sed Eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et caelesti: sic et corpora nostra percipientia Eucharistiam jam non sunt corruptibilia, spem resurrectionis habentia.

18, 6. Offerimus enim ei, non quasi indigenti, sed gratias agentes donationi ejus et sanctificantes creaturam.

Iată cum arată acest text în traducerea românească:

¹⁹ Irénée de Lyon, *Contre les hérésies, Livre IV*, t. I, Sources Chrétiennes 100, ed. Adelin Rousseau et alii (Paris: Les Éditions du Cerf, 1965), 606, 608, 610, 612.

„Și această jertfă o aduce curată Creatorului numai Biserica, aducându-i cu mulțumire din creația Sa... Cum pot ei [adversarii] însă recunoaște drept Trup al Domnului nostru pâinea asupra căreia s-a rostit mulțumirea [*eucharistia*], și paharul drept cel al Sângelui Său, când ei nu văd în El pe Fiul Creatorului lumii, Cuvântul Său prin Care viața aduce roade, izvoarele curg, iar pământul dă mai întâi colț, apoi dă în spic, după care dă grâu deplin în spice? Cum pot spune ei că trupul merge spre stricăciune și nu participă la viață, când el e hrănit de Trupul și Sângele Domnului? Sau trebuie să-și schimbe învățăturile lor, sau trebuie să se abțină de la aducerea celor spuse. *Concepția noastră este în acord cu învățătura despre Euharistie și Euharistia confirmă iarăși concepția noastră* [subl. ns]. Căci noi Îi aducem Lui ale Sale, fiindcă în acord cu aceasta noi propovăduim coapartenența și unitatea dintre trup și duh. Căci așa cum, atunci când se adaugă invocarea [*epiklesis*] lui Dumnezeu, pâinea care e din pământ nu mai este pâine comună, ci Euharistie constând din două lucruri, unul pământesc și unul ceresc, tot așa și trupurile noastre, când se împărtășesc de Euharistie, nu mai sunt supuse stricăciunii, întrucât au nădejdea învierii. Căci noi Îi aducem ofrandă nu ca și cum El ar avea nevoie de ea, ci mulțumindu-I întru slava Sa înaltă și sfințind darurile creației”²⁰.

K. C. Felmy formulează câteva observații „cheie” pe marginea acestui pasaj:

²⁰ Karl Christian Felmy, *De la Cina de Taină la Dumnezeiasca Liturghie a Bisericii Ortodoxe. Un comentariu istoric*, trad. Ioan I. Ică (Sibiu: Deisis, 2004), 37-38.

O axiomă cu conotații liturgice: „Concepția noastră este în acord cu învățătura despre Euharistie și Euharistia confirmă iarăși concepția noastră”

- a) există o strânsă legătură între Euharistie și învățătura de credință (dogmă);
- b) în viziunea specialiștilor²¹, Sfântul Irineu nu cunoaște o epicleză pneumatologică, cristalizată mai târziu, ci una hristologică, adresată Logosului;
- c) concepția că pâinea și vinul nu sunt pâine și vin obișnuite;
- d) caracterul de Jertfă al Euharistiei;
- e) pentru Sfântul Irineu Euharistia este în primul rând cuminecare.

În baza precizărilor Sfântului Irineu și a observațiilor lui Felmy, putem afirma fără rezerve, că Euharistia este „prin excelență” a Bisericii.

Observațiile lui K. C. Felmy ne ajută să înțelegem sensul adânc (exact) al axiomei „euharistice” pe care a formulat-o magistral Sfântul Irineu de Lyon: *„Concepția noastră este în acord cu învățătura despre Euharistie și Euharistia confirmă iarăși concepția noastră”*.

5. Anaforaua liturgică „gândită” de Biserică drept formă de mărturisire a credinței

O etapă nouă în „dezvoltarea” Euharistiei o reprezintă, fără doar și poate, formularea în scris a Rugăciunii euharistice, adică a Anaforalei, astfel încât întreaga atenție, mai exact „centrul de greutate”, se va muta de acum înainte pe textul acesteia din urmă.

Potrivit specialiștilor, apariția ereziilor, mult mai multe și mult mai primejdioase pentru credință, de cât pe vremea

²¹ Vezi de exemplu studiul lui Santiago Agrelo, „Epiclesis y Eucaristía en San Ireneo”, *Ecclesia Orans* 3 (1986), 7-27.

Sfântului Irineu, va duce la fixarea în scris a Anaforalei, începând undeva în secolul al IV-lea. Iată ce afirmă Jean-Claude Larchet cu privire la această realitate: „În primele veacuri ale creștinismului, episcopii aveau o anumită libertate de improvizare, inclusiv în momentul central al Liturghiei, acela al Anaforalei. Această libertate le-a fost anulată atunci când primele erezii au introdus unele devieri”²².

Autorul așa-zisei *Traditio Apostolica* (sec. III), se exprimă foarte clar în privința libertății rostirii Anaforalei, dar și a păstrării ortodoxiei credinței, indiferent de solemnitatea rugăciunii euharistice:

„Episcopul să mulțumească conform prescripției noastre. Nu este obligatoriu ca el, mulțumind lui Dumnezeu, să repete aceleași cuvinte pe care noi le-am zis mai înainte și să le învețe pe de rost, dar fiecare să se roage după putința sa. E bine dacă cineva are posibilitatea să se roage mult și cu rugăciune solemnă. Dacă însă cineva, rugându-se, rostește o rugăciune cumpătată, nu-l împiedicați. Numai ca rugăciunea lui să fie sănătoasă în dreapta credință”²³.

Păstrarea „ortodoxiei” Anaforalei euharistice reprezenta pentru Biserică, în acest context „primejdios” al ereziilor, pe de o parte, „o mărturisire de credință”, nu numai o rugăciune (fie ea cea mai sublimă din cult), iar pe de alta, punea la adăpost „valabilitatea euharistiei înseși”²⁴:

²² Jean-Claude Larchet, *Viața liturgică*, trad. Felicia Dumas (Iași: Doxologia, 2017), 128, n. 129.

²³ Pruteanu, *Liturghia ortodoxă...*, 36, 39; vezi și Felmy, *De la Cina de Taină...*, 44; Ioan I. Ică jr., *Canonul Ortodoxiei. Vol. I. Canonul apostolic al primelor secole* (Sibiu: Deisis, 2008), 577.

²⁴ Pruteanu, *Liturghia ortodoxă...*, 90.

O axiomă cu conotații liturgice: „Concepția noastră este în acord cu învoățătura despre Euharistie și Euharistia confirmă iarăși concepția noastră”

„Comparând cu o variantă siriacă înrudită și redactată după același izvor, putem constata că Sfântul Ioan (Gură de Aur, n.n.) a urmărit în redactarea Anaforalei sale nu doar o formulare aparte, ci mai ales apărarea dogmei trinitare, prin combaterea unor erezii ale timpului său: cea a lui Arie, Macedonie, dar mai ales erezia lui Eunomie - și asta pentru că Anaforaua, la vremea aceea, se citea în auzul tuturor și era nu numai o rugăciune, ci și o mărturisire de credință”²⁵.

Despre complexitatea contextului cristalizării Anaforalei euharistice și despre „funcțiile” acesteia vorbește într-un scurt, dar punctual comentariu la *Prefața (Praefatio)* euharistică a Anaforalei bizantine (a Sfântului Vasile cel Mare și a Sfântului Ioan Gură de Aur) Petru Pruteanu, care redă surprinzător toate detaliile legate de Anaforaua euharistică din perioada formării sale, despre ortodoxia structurii ei, explicând, printre altele și semnificația axiomei euharistice a Sfântului Irineu de Lyon:

„Elementul de început al tuturor Anaforalelor îl reprezintă *praefatio*. Dar, mai ales în primele patru secole, tot acest element era și cel mai diferit în cadrul diverselor grupe și subgrupe de Anaforale și aceasta pentru că, exact aici, liturghisitorii puteau, oarecum liber, să-și formuleze lauda și mulțumirea adusă lui Dumnezeu-Tatăl pentru creația lumii văzute și nevăzute, pentru pronia Sa și mai ales pentru mântuirea prin Hristos, Care S-a făcut Om pentru noi. De asemenea, rugăciunea putea fi formulată în așa fel încât ea să reflecte principalele dogme ale Bisericii și în special dogma trinitară și hristologică. O Anafora bine încheată și formulată nu era numai

²⁵ Pruteanu, *Liturghia ortodoxă...*, 62.

rugăciune adresată lui Dumnezeu, ci era și un fel de cateheză pentru cei care o ascultau, căci era rostită cu voce (relativ) tare. Așa cum am remarcat și în capitolul anterior, atât Sfântul Vasile cel Mare²⁶, cât și Sfântul Ioan Gură de Aur, redactându-și Anaforalele lor²⁷, au ținut să exprime și adevărul de credință – în special cu privire la dogmele atacate mai mult în vremea lor. Deși textul acestor două Anaforale e diferit ca lungime, limbaj și structură, el reflectă în mod unitar teologia vremii, și anume în spirit ortodox. De ortodoxia textului (adică a învățaturii pe care o exprimă acesta) depindea și valabilitatea euharistiei înseși. Iată de ce, cu aproape două secole înainte de autorii Anaforalelor noastre, Sfântul Irineu de Lyon spunea: «Învățătura noastră este în concordanță cu Euharistia, iar Euharistia confirmă învățătura». Tot din acest motiv, împărțășirea dintr-un potir exprimă unitatea de credință, iar ruptura comuniunii euharistice denotă o ruptură prealabilă a comuniunii dogmatice²⁸.

²⁶ „Ce putem spune, apoi, despre teologia mântuirii și termenii teologici, în care Sf. Vasile cel Mare își întemeiază în rugăciunea sfintei Jertfe (anaforă) motivele grăirii măririlor lui Dumnezeu, pe o expunere a atributelor puterii și perfecțiunii lui: «...Stăpâne al tuturor, Doamne al cerului și al pământului și a toată zidirea cea văzută și cea nevăzută...»”; Petre Vintilescu, „Funcțiunea catehetică a Liturghiei”, *Studii Teologice* 1-2 (1949), 19-20.

²⁷ „Cele două anaforale bizantine ale Sfinților Vasile cel Mare și Ioan Hrisostom se situează în descendența vechii rugăciuni euharistice din *Tradiția apostolică* a lui Ipolit al Romei (+ 215), tipică pentru Siria, a cărei structură tripartită clară – teologic-hristologică, economic-soteriologică, pnevmatologic-eceziologică – se prezintă ca o mărturisire de credință dezvoltată pe schema simbolului de credință baptismal”; Ică jr., *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului...*, 41.

²⁸ Pruteanu, *Liturghia ortodoxă...*, 90-91.

Observațiile lui Petru Pruteanu sunt punctuale, dar și complexe; m-aș opri doar la una care mi se pare a fi interpretată oarecum „părtinitor”, în sensul că se „caută” o anume „justificare” (citirea Anaforalei cu voce tare astăzi) sau mai bine spus o forțare a acestei practici, pentru „a da bine” în contextul liturgic actual²⁹, destul de ambiguu și departe de realitatea Tradiției universale. Nu știu dacă lucrurile stăteau în vechime chiar așa, în sensul că locul catehezei mistagogice era altundeva, un loc bine determinat, instituționalizat chiar.

În altă ordine de idei, țin să precizez că nu putem nega total funcția catehetică a Anaforalei euharistice, însă nici nu putem reduce semnificația ei doar la funcția didactică, mai ales în contextul actual, când textul Anaforalei este deja fixat, iar învățătura de credință este foarte bine precizată și cristalizată. De aceea, abordarea noastră ar trebui să fie una echilibrată, așa cum se exprimă și Petre Vintilescu, când se referă la Sfântă Liturghie, și implicit, la Anaforaua euharistică:

„...liturghia nu poate fi privită în primul rând ca un rezumat de teologie; ea reflectează, într’adevăr, credința creștină și se referă la evenimente din istoria mântuirii și din viața spirituală a Bisericii, dar ea nu are ca scop direct exprimarea lor. Misiunea directă a liturghiei este să înlesnească exprimarea omagiului de

²⁹ Pentru încercări actuale de implementare a acestei practice în Patriarhia Română, vezi Mihail Khalid Qaramah, „Unitate și «reformă liturgică» în Biserica Ortodoxă Română”, *Studia Theologica Orthodoxa Doctoralia Napocensia* 2 (2019), 238-239; pentru o privire de ansamblu asupra tendințelor neoficiale de reformă în Biserica Română, vezi Mihail K. Qaramah, „Liturgical Renewal in Contemporary Orthodox Thought in Romania: A Preliminary Assessment”, *Review of Ecumenical Studies* 15.1 (2023), 25-53.

adorățiune, de laudă și de mulțumire datorat de comunitatea creștină lui Dumnezeu și, totdeodată, să facă pe credincioși părtași de harurile jertfei liturgice. Acestea corespund celor două funcțiuni fundamentale sau principale ale liturghiei: funcțiunea latreutico-euharistică și funcțiunea harismatică sau sfințitoare”³⁰.

Nikolai Uspensky interpretează, de asemenea, într-un mod personal axioma euharistică a Sfântului Irineu de Lyon, pe care o încadrează în contextul mai larg al tradiției liturgice a Bisericii din perioada primară și chiar după libertatea creștinismului, ortodoxia credinței reprezentând „un criteriu necesar pentru validitatea Tainei Euharistiei”:

„De-a lungul istoriei Bisericii, respectarea învățăturii apostolice a fost considerată un criteriu necesar pentru validitatea Tainei Euharistiei. Sfântul Irineu de Lyon, în acuzațiile sale împotriva gnosticilor, care învățau că Hristos nu a fost Fiul lui Dumnezeu întrupat, iar Trupul Său era uman doar în aparență, obișnuia să zică: «Însă cum pot să se considere în acord cu ei înșiși, când spun că pâinea peste care au adus mulțumirea este trupul Domnului lor, iar în potir este sângele Lui, dacă nu Îl socotesc pe El a fi Fiul Ziditorului lumii, adică Cuvântul Său, prin care lemnul înmugurește, izvoarele izvorăsc, iar pământul dă „întâi firul, apoi rodul, apoi întregul spic”? Și, iarăși, cum pot spune că trupul care este hrănit de trupul Domnului și de sângele Său se dă stricăciunii, și nu împărtășește viața? Pentru aceasta, fie să-și schimbe învățătura, fie să se oprească a mai aduce cele arătate mai

³⁰ Vintilescu, „Funcțiunea...”, 17; vezi și Ene Braniște, *Liturgica Generală cu noțiuni de Artă bisericească, Arhitectură și pictură creștină*, vol. I (București: Basilica, 2015), 99, n. 34.

sus. Însă învățătura noastră este în concordanță cu Euharistia, iar la rândul ei, Euharistia este temeiul învățăturii noastre». Această legătură dintre învățătură și Euharistie a fost reflectată în chiar rugăciunile euharistice. Astfel, în privința creștinilor care vin în comunitate din afara ei, *Constituțiile Apostolice* spun: «oricine vine la voi, și aduce! mulțumire așa (adică rostește rugăciunile euharistice în spiritul învățăturii Bisericii), să fie primit ca un ucenic al lui Hristos». Pentru creștinii care primeau Sfânta Împărtășire acasă, rostirea Crezului servea ca afirmare necesară a învățăturii drepte. Exprima credința lor personală în Taina Împărtășirii pe care o împlineau. Și astfel, Simbolul credinței a devenit un element nelipsit în toate rânduielile de împărtășire privată. De aici a intrat în «Rânduiala împărtășirii celor aflați pe patul de moarte»³¹.

Constituțiile Apostolice, lucrare redactată în spațiul antiohian, la sfârșit de secol IV, într-unul din capitole³², precizează foarte clar că, „mulțumirea” (Euharistia) trebuia să urmeze dreptarul învățăturii de credință, observat cu strictețe de toți cei care aduceau sau participau la Jertfa euharistică (episcop, preot și diacon); mai mult, adunarea credincioșilor, înzestrată cu discernământ și cunoștință, avea datoria și dreptul de a veghea și de a decide în privința ortodoxiei credinței Rugăciunii euharistice, oprindu-l pe „învățătorul mincinos” de la mulțumire:

³¹ Nikolai Uspensky, *Slujba de seară în Biserica Ortodoxă*, trad. Cezar Login (Cluj-Napoca: Patmos, 2008), 136-137.

³² „XXVIII. Că nu trebuie! să fim indiferenți față de cuminecare, ci să observăm dacă episcopul, prezbiterul sau diaconul e ortodox, și să ne ferim de cei ce nu sunt așa”; Ică jr., *Canonul Ortodoxiei...*, 721.

„Dacă venind cineva va mulțumi așa, primiți-l ca pe un învățăcel al Hristos. Dar dacă vestește altă învățătură decât v-a predat-o Hristos prin noi, unuia ca acesta să nu-i îngăduiți să mulțumească [să spună Euharistia], pentru că-L insultă pe Dumnezeu mai degrabă decât Îl slăvește. Oricine vine la voi să fie pus la încercare și așa să fie primit; pentru că aveți înțelegere și puteți cunoaște dreapta și stânga și discerne învățătorii mincinoși de învățătorii adevărați. Învățătorului adevărat care vine la voi dăruiți-i din suflet cele de lipsă, iar învățătorului mincinos dați-i cele de trebuință, dar nu-i primiți rătăcirea, ca să nu vă întinați împreună cu el. Orice profet sau învățător adevărat care vine la noi e vrednic de hrană, ca un lucrător al cuvântului dreptății”³³.

Ioan Ică jr. comentează astfel viziunea teologului german Hans-Joachim Schulz asupra legăturii dintre Euharistie și dogmă:

„În prelungirea și aprofundarea ecleziologiei euharistice, teologul german pledează aici³⁴ convingător pentru reevaluarea teologică și ecumenică a rugăciunilor euharistice ca formă de mărturie și exprimare autentică și primară a credinței apostolice articulată trinitar, concentrată soteriologic, transparentă sacramental și eshatologic și structurată teologic”³⁵.

³³ Ică jr., *Canonul Ortodoxiei...*, 721.

³⁴ Este vorba de Teza sa de abilitare - „Liturgia bizantină și devenirea configurației ei simbolice” - susținută în 1963 la Facultatea de Teologie Catolică din Münster și publicată în 1964, 1980 și 2000.

³⁵ Ică jr., *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului...*, 40.

O axiomă cu conotații liturgice: „Concepția noastră este în acord cu învățătura despre Euharistie și Euharistia confirmă iarăși concepția noastră”

Mărturii privind importanța covârșitoare și impactul axiomei euharistice enunțate de Sfântul Irineu de Lyon pot fi identificate și în alte lucrări, însă nu este menirea acestui studiu de a epuiza toate sursele, ci de a trasa o linie generală vis-a-vis de această realitate din Biserică universală, din toate timpurile și din toate locurile: legătura indisolubilă dintre învățătura de credință și Euharistie și viceversa.

În încheierea acestei expuneri aș dori să menționez observația magistrală a lui Ioan Ică jr., care reușește să redea în doar o frază tot ceea ce am prezentat mai sus:

„Mistagogia originilor, atestată în scrierile sfântului Irineu (+ 202), este una «gnostică», în care însă tot conținutul «gnozei» se cuprinde în Scriptura interpretată de Biserică și concentrată în Euharistia celebrată în Biserică spre a fi o mulțumire pentru creația lui Dumnezeu și mântuirea adusă prin economia, moartea și Învierea lui Hristos”³⁶.

Concluzii

În această lucrare, am căutat să prezint „în mare” problematica legată de o axiomă care a dat naștere la multe „speculații teologice profunde”, astfel încât, cei doritori să cunoască aceste nuanțe deosebit de importante pentru viața liturgică a Bisericii noastre și a contextului ei euharistic, unde această maximă nu lasă loc interpretărilor: „Concepția noastră este în acord cu învățătura despre Euharistie și Euharistia confirmă iarăși concepția noastră”. În opinia mea, cel care reușește să interpreteze cel mai fidel această axiomă este K. C. Felmy.

³⁶ Ică jr., *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului...*, 21.

De asemenea, sursele pe care le-am analizat confirmă unanim faptul că axioma euharistică a Sfântului Irineu de Lyon se înscrie pe linia Tradiției Bisericii primare și va confirma, la rândul ei, întreaga tradiție liturgică și euharistică a Bisericii noastre de după ea, datorită adevărului spiritual și fundamental pe care îl conține și pe care îl mărturisește; mai mult, aceasta nu poate fi înțeleasă exact, cel puțin din punct de vedere liturgic, decât în contextul binomului „lex credendi” - „lex orandi” sau invers.

În ceea ce privește actualitatea acestei axiome pentru tradiția liturgică a Bisericii noastre lucrurile sunt la fel de clare. Teza lui Hans-Joachim Schulz, sintetizată de Ioan Ică jr., pare să exprime „prin extensie” contextul apariției și cristalizării acestei axiome:

„Teologul german pleacă de la observația capitală că Liturghia bizantină (implicit Anaforaua, n.n.) s-a constituit ca ritual în același timp cu formularea dogmelor în Sinoadele Ecumenice (culminând cu Sinodul VII și dogmatizarea venerării icoanelor ca triumf al Ortodoxiei), cu devenirea formelor arhitecturii și iconografiei, dar și cu interpretarea mistico-simbolică a comentariilor liturgice bizantine”³⁷.

³⁷ Ică jr., *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului...*, 35-36.